

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Ирена Иванова Бокова, Нов български университет, София
на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование .3.Социални, стопански и правни науки
професионално направление 3.1 *Социология, антропология и науки за културата*
докторска програма *Социална антропология*

Автор: *Светослава Валентинова Манчева*

Тема: Светът на детството при ромите – обучение в култура

Научен ръководител: доц. д-р Добринка Парушева – ПУ „Паисий Хилендарски“ гр.
Пловдив

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-568 от 07.02.2018 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема Светът на детството при ромите – обучение в култура за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3.Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1 *Социология, антропология и науки за културата*, докторска програма *Социална антропология*. Автор на дисертационния труд е *Светослава Валентинова Манчева* – докторантка в редовна форма на обучение към катедра „Етнология“ с научен ръководител доц. д-р Добринка Парушева от ПУ „Паисий Хилендарски“.

Представеният комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- нотариално заверено копие от диплома за висше образование (ОКС ‘магистър’);
- заповеди за записване в докторантура, прекъсване на обучението (поради майчинство) и за продължаване на обучението;
- заповед за провеждане на изпит от индивидуалния план и съответен протокол за издържан изпит по специалността;
- протоколи от катедрени съвети, свързани с докладване на готовност за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;

- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- списък на забелязани цитирания;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет;

Докторантката е приложила 3 публикации – 2 статии в български научни издания и 1 статия в международно издание.

Представените документи са в съответствие с нормативните изисквания.

2. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Проблемът за света на детството при ромите от гледна точка на процеса на обучение в култура е актуален и залага на специфичен поглед към огромната тема за детството и неговите проявления. Светослава Манчева изследва конкретната научна тема в два ракурса – преходът от юношество, край на детството, към социална зрелост, младежката възраст с оглед на местата, където се случва обучението в култура. Проблематиката е актуална като теоретичен проблем и като възможност резултатите от изследванията да имат приложимост в сферата на образованието и по-широко в обучението в култура.

Авторката представя гледната точка на възрастните в семейството, на юношите – където е възможно, от една страна, а от друга – представя своите наблюдения от теренна работа върху прояви на детството и юношеството, което позволява съчетаване на външна и вътрешна гледна точки. Тези пресичания на вътрешния поглед и на погледа отвън, на преживяването и ценното за семейството и за общността и неговото отражение в изследването през дистанцията на наблюдателя, на динамиките на прехода от детство/юношество към социална зрелост и моментните снимки на преход, на взаимодействието между динамика на случващото се и „нарязването“ на процеса на отделни кадри показва адекватни подходи към проблематиката и нейното представяне като процес. Оттук произтича и целесъобразността на представения труд във връзка с неговата значимост като отражение на случващото се в настоящия момент и възможност за анализ на изследователски ситуации като процес с продължение във времето.

3. Познаване на проблема

Авторката на дисертацията има дългогодишна работа като изследовател сред ромски общности и теренен опит, който надгражда при разработване на научни проблеми като студент в различна степен на образователни програми по етнология и антропология. Дисерта-

цията се базира на разширяване на познат терен – с. Белозем, община Раковски, и гр. Пловдив, кв. Столипиново, и задълбочаване на проучването.

Затова и дисертацията представлява пореден етап от надграждане на придобити знания и умения за научно изследване, както и от надграждане на познание за терена. Докторантката познава и цитира автори и изследвания, които са основни за проблематиката на дисертацията и ги вписва в конкретен изследователски и социален контекст. Текстът показва умения за ясно отграничаване на различни сфери на теоретични и приложни изследвания по проблемите на детството при ромски общности.

4. Методика на изследването

В изследването се съчетават методи на словесна и визуална антропология в допълнителност. Направените интервюта и наблюдения на места на обучение в култура са адекватни и са приложени в подходящи ситуации и контекст. Визуалният материал е своеобразен акцент в дисертацията и спомага за изпълнение на поставените задачи в текста. Докторантката предлага анализ въз основа на антропологичен подход и методи, които са адекватни за изследване на пространства - създавани и преживявани, места на обучение в култура, както и на образи и представи за преминаване/преход от една възрастова група в друга, от един социален статус в друг. Изследователските методи и резултатите от тяхното прилагане успешно се надграждат от аналитични и интерпретативни подходи върху събраните наблюдения и интервюта. Изследването е проведено с необходимата авторова саморефлексия, която залага на постоянна връзка между теренист и събеседници в коригиране и търсене на адекватност при изпълнение на поставените цели и задачи, както и при спазване на етиката по време на изследване на деца и юноши.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Текстът съдържа увод, три глави, заключение, библиография и приложения в обем от 309 с. Библиографията обхваща 150 заглавия на български и на чужди езици и 6 източници от интернет. Приложенията се състоят от снимки, откъси от записки в теренния дневник и интервюта. Съдържанието отразява вярно развитието на изследването и показва ясно структуриране и последователност в следването на задачите и достигането на целите на изследването.

Текстът се разгръща в последователност като се акцентира върху отделни значими теми, заложи в в увода. Той е изграден логично, с ясен езиков изказ и въз основа на продължителна и задълбочена теренна работа, логично изведени тези, анализ и интерпретации.

Уводът въвежда в проблематиката като прецизира акцентите в поставената широка тема и дава ясни рамки на нейното разработване. Направени са необходимите уточнения относно използваните основни понятия, върху които се изгражда научният текст, тяхната релативност като исторически категории и различията в съдържателен аспект, когато функционират като описание и предписание в конкретни общности. Обучението в култура - носещо понятие, е изградено коректно с необходимите уточнения и ограничения. То се разглежда като процес в контекста на взаимоотношенията между възрастни и деца основно, но и с примери за общуването деца с деца. Изследва се в конкретни пространства, в търсене на водещите лица в обучението, но и в негови конкретни проявления – всекидневие, празници или игра, трудови дейности и т.н.

Основна група на изследване са тинейджърите, на прага между края на детството и младостта, другояче казано възрастова група в период на преход и относително нарастване на самостоятелността и самостойността им. В дисертацията има наблюдения и анализи и върху други възрастови групи с оглед на общата проблематика. Логично акцентът е върху обучението в роли съобразно пола на децата/юношите, в текста с предпочитание към назоваване на „джендър аспекти на обучение“. Това се определя от основната възрастова група и съответно описвания възрастов период на преминаване от детство/юношество към зрелост, който се бележи и с нарастваща роля на пола в индивидуален и в социален план, в отношенията вътре в поколението, както и в междупоколенческите отношения.

Структурирането на дисертацията следва логиката, представена в увода, и съответства на целта и задачите за нейното постигане – пространствата на обучение в култура, джендър аспекти на обучението и практики. Методите на изследване са представени основно в първа глава или в съответната част, където прилагането им води до нови резултати и последващи анализи.

Предпочитани от авторката са качествени методи за теренно изследване и за анализ. Сполучливо е въвеждането на картографиране и съответно има сериозен опит за изработване на ментални карти във връзка с изследване на пространствата и тяхното обживяване. Представянето на пространството чрез практики - обхождане и овладяване от местните, както и неговата символна стойност и възприемане през очите на местните млади, много сполучливо се изследва с инструментариума на визуалната антропология, в случая фотографията. Визуалните образи са използвани по адекватен начин, те са изследователски инструмент и функцията на снимките тук е на изследователски документ, а не на илюстрация към конкретна теза.

Главите следват логиката на изложението, определена в увода.

Първа глава „Подходи към света на детството“ разглежда антропологични подходи и обосновава тяхното прилагане в дисертацията. Има ясни акценти върху изследователи, които са основа за изграждане на авторската теза. Много ясно и прецизно са представени развитието на подходи и гледни точки към различни проблеми на изучаване на детството и детето като субект на дейност. Интересът на авторката се рамкира от идеята за самостоятелността на детето, юношата и неговото взаимодействие с възрастните в разнообразни сфери. От друга страна е показано ясно, че разбирането за детството и детето като субект на дейност се изграждат съобразно политически, социален, икономически контекст и са свързани с конкретна културна ситуация. Изборът на представените и цитирани в следващите глави автори е научно обоснован и се съотнася с подходите на изследване. В тази част още веднъж е очертана проблематиката и задачите, чрез които се достига до изпълнение на целта на изследването.

Втора глава „Пространства на детството“ привлича внимание върху дома и опозицията „извън дома“ и очертава пространства на обучение в култура. Разгледани са базови семейни стратегии за децата и договаряне на пространства с цел изпълнение на стратегиите. От тази гледна точка кв. „Столипиново“ на картата на Пловдив е разгледан като мрежа от съотнасяния на пространства, които са изразител на социални неравенства.

Семейните стратегии и тяхната промяна е отразена в контекстуален план. За момичето/ дъщерята женитбата и успешното задомиане е важна цел. Показана е разликата в отношението към дъщеря – син във връзка с напускането/ оставането в семейството, припознаването на дете от друг брак и други принципи, свързани с продължение на рода. Оттук логично се извежда и принципът за общностния контрол върху публичните места и контролът на възрастните в частното пространство. Пространства на обживяване са домът и места в махалата като се отбелязват различията в траекториите на пространствено присъствие на детето/ юношата съобразно неговия пол и (социалната) възраст, в случая се употребява пояснение „възрастта като символен маркер“.

Направен е сполучлив опит да се покаже улицата като пресечна точка на частното и публичното и да се очертае нейното възприемане като граница на различни равнища и с различно значение в процеса на израстване на децата. В този контекст металните карти визуализират представите за свое и чуждо, за близко и далече, с други думи представят обживяването на местата в ценностен план. „Градското село“ (по М. Златкова) показва и определена затвореност и изолираност на живеещите в махалата, съответно рамкира пространствено обучение в култура на младите.

Социалната и символната значимост на пространствата са развити в подчастите за пазара и за местата в/извън махалата. Пространствата на обучение в култура са анализирани и

въз основа на добри примери от с. Белозем в рамките на разнообразни празници и с очертаване на нови граници между местата и групите които ги ползват. Така децата са част или са в периферията на местата на празника, но остават винаги във взаимодействие с възрастните.

Празникът като сфера на обучение в култура, но с нов акцент – телесните практики, е разработен в частта „Танц и музика“. Плавен преход от пространствата на празника, където се споменават техники на тялото, към телесната култура би направил по-ясна връзка с темите за обучение в култура чрез телодвижение и танц. Описанието на празника Циганска Богородица е направено много добре, а наблюденията и изводите за танца като инструмент за доказване на социално и възрастово израстване и основен елемент от обучението в култура по групи съобразно възрастта следва логиката на развитие на дисертацията..

Трета глава „Обучение в култура“ отново връща към теоретични постановки за обучението в култура и акцентира върху факторите в света на детството, върху прехода и отделни практики в процеса на обучение, както и върху връзката между обучение в култура и използваните технологии за комуникация..

Училището в живота на детето прави опит да разкрие отношението към образованието от страна на местните общности с оглед представите им за потребностите на подрастващите. „Местното разбиране“ за потребностите, от една страна, и институционалните изисквания от друга, се анализират и на основата за представите за пола и израстването на момчето/ момичето съобразно ценностите на съответната ромска група. Този подход позволява да се посочат места на напрежение и разминаване между общностите стратегии и институционалните цели в сферата на образованието, но и в по-общата рамка на обучението в култура като взаимодействие или преплитане на разнообразни социални актьори и фактори.

Авторката не подминава и играта/ игровото в общ, теоретичен план като значима дейност за навлизане в света на възрастните. Остава неясна авторовата идея за „изиграване в детството“. Тук натежават повече теоретичните препратки, а наблюденията биха могли да се анализират с по-висока степен на самостоятелност спрямо използваните теоретични постановки.

Сполучливо е разработена темата за обучението в култура чрез участие на децата/юношите в трудови дейности („работата на детето“ според авторката) с отбелязване на специфични форми на труд, социални представи за допустимост за трудова дейност, за отношение между поколенията в тази сфера – децата покрай възрастните, а впоследствие юношите заедно с тях . Добре е показано и анализирано по адекватен начин израстването и социализацията на юношата в трудовата сфера.

Независимо от факта, че социалният пол е аспект, който авторката разглежда във всяка значима подтема на дисертацията, той е отделен като важен проблем в трета глава („Джендър и обучение в култура“). Сполучливо са показани специфичните роли на детето – момче и момиче в перспективата на израстване като мъж или жена и заложените в процеса на обучение социални образи и роли. Тази част прави добра връзка с определени като допустими пространства и практики на проявление на мъжкото и женското в света на детството – в процеса на развитие и преминаване от един социален статус в друг.

Акцент е поставен върху тялото и телесните техники за изграждане на очаквания образ от общността, съответно мъжките и женските дейности. Сполучливо се анализира процесът на израстване на детето/ юношата в ромските общности като част от процес на промяна в семейството и общността. Много добре е описана и анализирана динамиката в отношенията деца /родители и деца/ възрастни. Логично следващата стъпка от анализа е сватбата като част от процеса на преход от юношество към зрелост, без да е самоцелно, в контекста на проблематиката на дисертацията.

Необходимо е да се отбележи прилаганият в тази част визуален подход, който дава познание и възможност за интерпретация на визуалните образи като значими за семейството – с осигуряване на публичност и социален престиж с използване на социалните мрежи. Визуалните материали са инструмент и за ценностно осмисляне на пространствата – и по време на снимане, и в дома като конструиране на пространство, и като отражение на промените в семейството.

Обучение в култура през посредничеството на новите технологии разкрива виртуални пространства и пространства на комуникации, които надграждат физическите пространства на обитаване и обживяване от младите в двете ромски групи. Наблюденията показват възможност за развитие на проблематиката в самостоятелно изследване в перспектива

Заклучението съдържа основните изводи в тяхната последователност съобразно изследването по глави и отразява логиката на изложението. Въпреки твърдението на авторката, че не е възможно да се направят обобщения, тя извежда основни изводи от изследването, които се базират на проучванията в двете ромски общности – Пловдив, кв. „Столипиново“, и ромската махала в с. Белозем, община Раковски.

Трудът показва създадени знания и умения у авторката за изграждане на проект за теренно изследване, както и за неговото провеждане с прилагане на подходящ изследователски инструментариум. Саморефлексията на терениста показва в текста умения и знания за вслушване в събеседниците и възприемане на „теренни корекция“ с цел адекватно изпълнение на поставените задачи. Използваните методи на словесната и визуалната антропология до-

казват разширяващи се и задълбочаващи се умения и знания за диалог със събеседниците, за постигане на доверие и за обратна връзка за корекция на разбраното на терен.

Авторката уловя динамиката на промяната и преодолява описанието на детството в застинали схеми, което показва умения за изследване на процесите в тяхното протичане. В текста е налице добро описание на емпиричния материал съобразно неговото количество и вид, коректно описание на двата терена и вписването им в контекста на големия град и селото. Дисертантката борави с разбиране с научен апарат, който прилага по адекватен начин в анализите, цитира вярно и коректно. Познава основни публикации и тези по проблематиката на дисертацията.

Добрите качества на текста като резултат от задълбочено и проведено по адекватен начин научно изследване, като и анализът и интерпретацията на разнообразните теренни материали в контекста на значими научни публикации по засегнатите теми са безспорни.

Текстът поставя и някои въпроси, които биха могли да се разрешат при следващо развитие на проблематиката с други акценти. Текстът като цяло е кохерентен, но на места се получава известно разминаване между теоретичната подкрепа от научни публикации и теренните бележки на автора с превес на теоретичните тези. Би било полезно емпиричните материали да са водещи и да насочват към интерпретации по-скоро, отколкото да се явяват в отделни случаи като илюстрация на научна теза.

Структурирането на отделни части във втора глава би било оптимално, ако се преодолее връщането към няколко теми на различни места в текста. Тук не става въпрос за повторение, а за осветляване на темите от нови гледни точки. Това привличане на вниманието повторно би могло да се избегне с акцентирание на темата в нейната пълнота и преминаването към друга, без връщане към предходната. Например известно връщане към местата за социализация – дом и махала/ квартал.

Трета глава би спечелила с прецизирането на подзаглавията като се избегне повторението на „обучение в култура“, което е водещо и в темата на дисертацията.

Въпрос: На какво равнище или на какви равнища авторката мисли невъзможно правенето на обобщение като резултат от изследването си по темата, което заявява в заключението?

6. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Приносите, описани в автореферата, отговарят на приносите на дисертационния труд, но биха могли да се допълнят:

1. Изследване на света на детството при ромски общности през призмата на обучение в култура при ромите и с прилагане на антропологичен подход.

2. Саморефлексията на антрополога като изследовател – с анализ на поведението й като изследовател, езикови компетенции, визуалният език като средство за общуване и влиянието на пола на изследователя в процеса на общуване;
3. Прилагане на инструментариума на визуалната антропология – фотографията: използването на визуалните образи като инструмент на познание, като документ, както и инструментализирането на фотосите като социален и символен капитал от страна на местните ромски общности.
4. Качествено етнографско описание на обучението в култура като динамичен процес, който въвлича не само децата/юношите, но и възрастните съобразно различни роли в предоговаряне на отношения и води до промяна вътре в семейството и в рамките на поколенческите и междупоколенческите отношения (млади, деца/родители);
5. Направените теренни наблюдения и събраният емпиричен материал, както и изводите са добра основа за използването им като основа за разработване на приложни проекти и публични политики, свързани със значимата социална проблематика на израстването и прехода от юношество към социална зрелост.

7. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Публикациите по темата на дисертацията отговарят на изискванията за научни публикации с принос и са публикувани в сериозни научни издания. Те доказват самостоятелната работа на дисертантката, нейното развитие като теренист, изследовател антрополог.

8. Лично участие на докторантката

Изследването показва много добра подготовка за теренна работа, както и нейното самостоятелно осъществяване с прилагане на разнообразни методи, които взаимно се допълват и са адекватни за конкретния терен. Теоретичната част и приносите в дисертацията са лична заслуга на авторката, която има много добра подготовка и подходяща среда за осъществяване на творчески труд, каквото е научното изследване. Качеството на дисертацията, както и благодарностите в началото на текста потвърждават наличието на много добра професионална среда в катедрата по етнология в ПУ „Паисий Хилендарски“.

9. Автореферат

Авторефератът отразява точно и коректно дисертационния труд като изложение на проблематиката, нейното изследване и представяне като резултати. Той отговаря на изискванията на нормативните правилници и изискванията на ПУ“Паисий Хилендарски“.

10. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Дисертационният труд позволява разгръщане на проблематиката и нейното изследване сред други ромски общности или групи, от една страна, а от друга прилагане на инструментариума на визуалната антропология по темата и неговото прецизиране съобразно контекста на изследване и търсените резултати. Резултатите от изследването са добра основа за детайлизиране на проблематиката и нейното задълбочаване като научен проблем в няколко направления, свързани с образите на детето и детството по възрастови периоди, взаимодействието родители и деца и образите на родителството и детството като резултат от взаимодействие в семейна и родова среда или в друг контекст, междупоколенческото общуване дете – баща/родител, както и ролите като рамкиране или излизане извън рамките на социалния пол, както и други.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд *съдържа научни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и *отговарят на* изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Философско-историческия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Светослава Валентинова Манчева **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност антропология като **демонстрира** качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Резултатите от дисертацията могат да се приложат в изготвяне на стратегии и други нормативни документи, свързани с образователната система в България или в сферата на публични политики за привличане на деца и подрастващи с програми за развитие и професионална ориентация и др.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’** на Светослава Валентинова Манчева в област на висше образование: 3.Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1 *Социология, антропология и науки за културата*, докторска програма Социална антропология

25.04. 2018 г.

Рецензент:

Доц. д-р Ирена Бокова